

В. С. Працьовитий, професор (Львів)

Проблема екзистенціального вибору в романі «Сад Гетсиманський» Івана Багряного

У статті «Проблема екзистенціального вибору в романі «Сад Гетсиманський» Івана Багряного» автор простежив, як письменник з одного боку показав варварську суть московсько-більшовицького режіу, а з другого – створив складний та неоднозначний образ-характер романтичного героя – нескореного Андрія Чумака, який символізував еліту української нації.

Ключові слова: роман, екзистенціальний вибір, національний код, українське світосприйняття.

V.S. Pratsovyty, professor (Lviv) The problem of existential choice in the novel "Garden of Gethsemane" by Ivan Bagryany

The article "The problem of existential choice in the novel "Garden of Gethsemane" by Ivan Bagryany" traces as the writer, on the one hand, showed the barbaric nature of the Moscow-Bolshevik regime, and, on the other, he had created a complex and ambiguous image of romantic hero character, of undefeated Andrew Chumak, who symbolized the elite of Ukrainian nation.

Keywords: novel, existential choice, national code and Ukrainian worldview.

Постановка наукової проблеми. Проблема екзистенціального вибору постала для Івана Лозов'яги у восьмирічному віці, коли він під впливом байок Глібова та «Катерини» Шевченка почав писати вірші українською мовою, протестуючи в такий спосіб проти тотальної русифікації в шкільних закладах. Та визначальним для нього став трагічний випадок, коли в 1920 році чекісти закатували до смерті 92-річного діда-пасічника та його сина за приналежність до армії Симона Петлюри й немилосердно винищили всіх авторитетних мешканців села. Показна й

зухвала жорстокість більшовиків стала для юнака визначальним критерієм більшовизму і посприяла світоглядній орієнтації. «Ударившись об мур, вифарблений в красивий колір підлости, і відскочивши від нього, я покотився в протилежній бік» [Багрянний 2013, Кн. 2: 127], – зізнавався він у передмові до поеми «Ave Maria». Як зазначала Юлія Войчишин, «це залишило в душі малого хлопчика слід глибокої ненависти до режиму, що з роками не тільки не послаблювалася, але вибухала сильним виявом гніву і обурення від світанку його творчості аж до кінця» [Войчишин 1968: 9].

Становлення національної свідомості та вироблення естетичних принципів письменника базувалося на звичаях, традиціях та морально-етичних принципах українців. І оскільки його рідна земля була поневолена московсько-більшовицьким окупантом, то він «ненавидів рабство і рабську психологію», «любив свободу слова і свободу особистості». Він був революціонером у кращому розумінні цього слова: «горів вогнем великого відродження» України [Подольак 1946: 29].

Ставши письменником під псевдонім «Багрянний», він не тільки сам змушений був вибирати між добром і злом, між порядністю і підлістю, між правдою і брехнею, між витримкою та слабодухістю, а й ставив перед вибором своїх героїв у поемах «Комета», «Батіг», «Собачий бенкет», «Антон Біда – герой труда», «Ave Maria», «Скелька», романах та повістях «Тигролови», «Буйний вітер», «Людина біжить над прірвою», «Огненне коло», п'єсах «Генерал», «Розгром», «Морітурі». У цих творах автор втілював ідею волелюбності та нескореності української нації. Такий концептуальний підхід виразно позначився на романі «Сад Гетсиманський», який І. Качуровський схарактеризував як твір про «вірність, про непохитність, незламність, про збереження людиною своєї честі й гідності за цілком, здавалось би, неможливих обставин» [Качуровський 2002: 486]. І. Багрянний проспівав

гімн українцеві Андрію Чумаку, який походив з козацького роду, «гімн людській волі і витривалості, гімн началові добра в людині, яка бореться з оточуючим її та заливаючим її злом у всяких можливих його видах і формах; гімн гідності достоїнству людини та, вкінці, гімн перемозі сильної людини» [Мартинець 2013, Кн. 1: 473].

Виклад основного матеріалу. Роман «Сад Гетсиманський» має виразне національно-політичне забарвлення. Визначальними мотивами в ньому є патріотизм та єдність українського роду, які нерозривно пов'язані між собою, оскільки любов до Батьківщини в українця починається з рідного порога. І водночас на контрасті письменник акцентує увагу на проблемі зради, надзвичайно актуальній для українського національного організму. Для цього він вмонтовує в художню тканину твору епізоди з біблії, які читав отець Яков у хаті Чумаків про сад Гетсиманський, про зраду Юдою Христа, про відступництво Петра, що зрікся свого Вчителя, вічну легенду, як Каїн підняв Авеля на вила і так тримає його на місяці. Та й головна інтрига сюжетного розвитку роману побудована на перипетіях пошуку зрадника.

І. Багрянний умів побачити в людині щось чисте, щире та одухотворене, висвітлюючи її Божеське начало та Божеську велич. Тому поряд з національною правдою він намагався утверджувати Божу справедливість. Поєднавши щирий ліризм з непідробною епічністю, романтичне світовідчуття з реалістичним началом, легку іронію з їдким сарказмом, елементи експресіонізму з емоційними мовними виразами, в «Саді Гетсиманському» автор відтворив «непримириме протистояння сильної, гордої особистості, – і потужності нищої державної машини» [Череватенко 1992: 314].

Символічний образ саду Гетсиманського, в якому Ісус Христос молився перед стратою і де Юда зрадив свого вчителя фальшивим поцілунком, став у творі визначальним

маркером між добром і злом у надзвичайно складних обставинах 30-х років ХХ століття. Письменник не раз повертається до місця в біблії про сад Гетсиманський, проводячи паралелі з реальною дійсністю. У советській системі людина рано чи пізно умовно опинялася в саді Гетсиманському, і з нього були два виходи: шлях Ісуса Христа, спасенний для душі та страдницький для тіла, і шлях Юди, спасенний для тіла, але занапащений для душі. І треба було визначитися, а більшовицька диявольська система ще й постійно зіштовхувала людину на шлях відступництва. Начальник райвідділу НКВД Сафигін при першій зустрічі попередив Андрія, що від нього залежить, чи «загинути по-дурному, ні за цапову душу, чи видряпатися й повернутися до життя» [Багрянний 1992: 47]. А це означало «розколотись» – не витримати тортур, признатися у всіх абсурдних злочинах, які закидає в'язневі слідчий, «покаятися чистосердечно», «довести свою вірність», «заслужити прощення» і «видати всіх». Такий спосіб порятунку Андрій зразу відкинув – він не міг піти проти власного сумління, та й на жодні компроміси з окупаційною владою не збирався йти. Він бачив, як московсько-більшовицькі окупанти руйнували Україну. Коли його везли лінійкою, він понуро дивився на рідне місто: «Місто жебрак... Жодних нових будівель. Навпаки, багатьох старих будівель бракувало. Бракувало ажурних кованих огорож навколо церков і колишніх панських будівель, бракувало великих вітрин суцільного бемського скла, бракувало золочених та сріблених вивісок біля аптек та крамниць» [Багрянний 1992: 54].

Єдиним показником перетворень був червоний колір, яким «було вифарблено геть всі будівлі в центрі міста і навіть муровані огорожі... Хтось у цьому місті напевно збожеволів, дістав бзіка на кольоровому ґрунті» [Багрянний 1992: 54 – 55].

Геніальною карикатурою, пародією на великі революційні перетворення був винахід на залізниці: «товарний вагон «на сорок человек ілі восемь лошадей», іменований ще «телячим», взяли перефарбували в інший колір, прорубали пару віконечок, забили наглухо «телячі» двері, а випиляли інші, для людей, і – все. І м а е ш н о в у е п о х у!» [Багрянний 1992: 59].

Роман «Сад Гетсиманський» наповнений автобіографічними компонентами. Сам автор став прототипом головного героя Андрія Чумака. У 1933 році Івана Лозов'ягу за участь у надуманій контрреволюційній буржуазно-націоналістичній організації засудили на п'ять років і заслали на Далекий Схід. У 1938 році він повернувся додому, але через три дні його заарештовують, два роки і чотири місяці тримають у в'язниці, з них – 83 довелось просидіти в камері смертників. Після «розгрому ежовщини», у 1940 році було його, засудженого до смертної кари, звільнили через брак доказів й віддали під нагляд НКВД. Свої в'язничі поневіряння письменник відтворив у романі «Сад Гетсиманський», тому «всі прізвища в цій книзі, як то прізвища всіх без винятку змальованих тут працівників НКВД та тюремної адміністрації, а також всі прізвища в'язнів (за винятком лише кількох змінених), є правдиві» [Багрянний 1992: 20]. Своєю книгою митець «воздвиг пам'ятник» всім замученим і закатованим за слова, які вони не говорили і за дії, яких вони не вчиняли. Отець Даниленко-Данилевський у відкритому листі до І. Багряного підкреслював, що «Сад Гетсиманський» є правдивим документом про советських мучеників, бо це «документ боротьби проти нашого одвічного ворога, документ свідчення про його антихристиянську мораль і практику, про його антилюдське поступовання з нашим народом, про сатанинську московську інквізицію. Документ написаний в імені безлічі мучеників, що впали від тієї

червономосковської інквізиції» [Даниленко-Данилевський 2013: 89].

Авторська прив'язаність до конкретних постатей та реальних обставин дали змогу письменнику детально відтворити застінки НКВД як символ тюрми народів, індивідуалізувати образи-характери, розкрити «тюремну психологію» як арештованих, так і їхніх слідчих та наглядачів. Водночас такий підхід до художнього письма мав і свої негативні наслідки. Як зазначав Юзеф Лободовський, роман обтяжують «поважні довжини», «численні ліричні вставки», заповільнюють ритм автобіографічні елементи та занадто детальний опис тюремного побуту [Лободовський 2013: 867].

Зберігаючи автентичність оповіді, насичуючи її публіцистичними відступами, Іван Багряний створив панорамне художнє полотно, яке відображає трагедію української нації за більшовизму. І тому цілком слушно зазначають Олег Гаврильченко та Андрій Коваленко, що епопею Багряного слід розглядати «у подвійній площині – естетичній та історіософській» [Гаврильченко О., Коваленко А. 1992: 17].

У центрі твору – український патріот Андрій Чумак, інженер-літун за професією, який символізує еліту української нації. Для нього ідея власної держави, почуття національної гідності, моральної чистоти та духовної стійкості стали визначальними принципами життєдіяльності. Андрій Чумак не вчинив жодного злочину. Його провина перед більшовицьким режимом була лише в тому, що він, безмежно відданий Україні, не хотів відмовлятися від святої любові до рідної землі. А більшовизм цілеспрямовано прагнув зламати дух «християнської людини, щоби вона «падши поклонилася» дияволу; щоб зробити з неї людину отари, череди, масового «робота, моральну худобу, що знає лиш своє стійло, їжу та палицю чабана, щоб стала повільним

знародям в руках апостолів Нечистого» [Донцов 213: 74 – 75].

Конфлікт Андрія Чумака з більшовицькою системою, який став магістральною лінією твору, відображає віковичну боротьбу українців з московськими окупантами, які поварварськи нищили унікальний український світ, переслідували, катували, розстрілювали та депортували найкращих синів і дочок української нації. У цьому проявилася націєтворча наповненість роману. Оскільки автор вважав, що художнє слово – «це меч, зброя, література – фронт, боротьба, до того ж, боротьба ідейна для самоствердження нації та гартування людей» [Багрянний 1946: 35], то в образі-характері Андрія Чумака автор намагався реалізувати ідеал виняткового романтичного героя, який протистоїть більшовицькому режимові. Поряд з романтичним уявленням митця виразно проявляється здатність автора відтворити реальну правду дійсності. «Саме вміння простежити і виявити в образах провідну тенденцію історичного розвитку доби робить Івана Багряного митцем великого масштабу» [Ткачук 2014: 268 – 269].

Як прозірливий аналітик і політичний діяч, він усвідомлював, якою загрозливою була для України московська імперія. У маніфесті «Чому я не хочу вертатись до ССРСР» письменник наголошував, що «підгорнувши Україну, більшовизм поставив своїм завданням зденаціоналізувати її, знищити її духовно й національно, прагнучи зробити з багатонаціонального ССРСР єдину червону імперію» [Багрянний 2006: 24].

Іван Багрянний починає роман ліричним епізодом, в якому відтворені особливості українського національного буття: «Швидко біжать поїзди степами, швидко плывуть кораблі морями, ще швидше летять літаки попід небесами, та найшвидше летить материне серце. Через гори високії, через води глибокіі, через краї чужі несходимі мчить воно

ластівкою, за синами, шукаючи, їх виглядаючи, та й повертається назад змучене – нема. Краї несходимі, міста незчислимі, гори непроглядні, чужина чужа, непривітна – не знайти там матері синів своїх. Марно кидається бідне материнське серце. Нема. А вони, сини, чи живі, а чи, може, їх і немає, – ані вісток не подають, ані самі не прибувають, ані поїздами, ані кораблями, ані тими літаками» [Багрянний 1992: 21].

Використовуючи народнопісенну манеру оповіді, письменник зосереджує увагу на українському сімейному укладі, в якому центральне місце займає мати – вона щирою материнською любов'ю об'єднує всю родину. Старий коваль Чумак, відчуваючи наближення смерті, попросив дружину скликати синів, розкиданих по світах, на останню розмову – хотів передати їм родинну естафету. Трьом старшим вдарили телеграми, а четвертого, який був найбільшою материнською потіхою і найбільшим горем, серцем кликала стара Чумачиха, «бо ж шляхи йому заказані, стежки загороджені, крила зборкані, і адресу – хіба сам вітер знає» [Багрянний 1992: 21].

Прибули сини, але спізналися на останню батьківську розмову і не отримали естафети з батьківських рук, а заповіт передала їм мати: «Щоб ви – сини його вірні, старого Чумака, старого коваля діти рідні міцно купи трималися та й найменшого брата рятували. Щоб рятували, щоб його спасали... Бо не знатимуть кості батьківські спокою і на тому світі» [Багрянний 1992: 26]. І коли похмурніли брати, зажурившись гіркою долею наймолодшого брата, двері раптом відчинилися, і на порозі став Андрій Чумак, але такий, якого вони не сподівалися бачити: «Уявлюваний замученим каторжником, обдертим і худим, і нещасним, він, тим часом, мав вигляд гордої, сильної й високопоставленої особи» [Багрянний 1992: 26]. І коли Андрій повідомив родину, що він втік з каторги, брати – командир стрілецької дивізії Окремої Червонопрапорної

Далекосхідної Армії Микола Чумак, моряк Чорноморського флоту та парторг Михайло Чумак і пілот-командир Серьожа Чумак – впали в розпач, бо спілкування з «ворогом народу» загрожувало їм втратою посад. Заступилася за Андрія сестра Галя, і брати помирилися. Микола дістав з валізи пляшку «коньяку»: «Випили. Спершу Микола з Андрієм удвох. Потім випили вчотирьох і знову посідали до столу. Микола довго дивився усторч на Андрія мовчки... Потім обняв його й поцілував» [Багрянний 1992: 32].

Поява Андрія Чумака в рідному домі поставила братів перед вибором. Вони не відцуралися свого роду і в знак згоди разом заспівали улюблену батьківську пісню: «Ой у лісі, в лісі стоять два дубочки, Там сиділи аж два голубочки...» Але пісню нагло обірвали сержант НКВД і міліціонер, які несподівано появилися в хаті. Андрія заарештували, і почався тяжкий, мученицький шлях на Голгофу наймолодшого Чумака, якому довелося відбувати покару всього українського роду за любов до України. Справджувалися пророкування старого бондаря, батькового друга і побратима, який співчутливо йому колись сказав: «Ой, не вмреш ти, синку, своєю смертю! Ні, не вмреш... А все через тую твою щиру Україну» [Багрянний 1992: 41].

А та щира Україна вкорінилася в серці Андрія з самого малечку. Дідусь відкрив йому таємниці унікального українського світу. «Дідусів світ яскравий і замисловий. Найменша билинка для нього має душу й мову, свої радості й печалі. Найменша кузка для нього позначена перстом Божим, і він про неї може розповідати прекрасні легенди – можливо, навіть він їх сам творить. Найменше явище в природі для нього сповнене глибокого смислу й незбагненної величі. Дідусів світ – світ прекрасного, Божеського призначення, світ сонця й радості, світ любови й терпимости, світ, де людина велика й поза Божою волею недоторкана...» [Багрянний 1992: 278 – 279]. Засвоївши дідусеву науку, Андрій Чумак міцно тримався українського

національного ґрунту та усвідомлював свою місію Божого призначення на землі. І хоч головний герой твору зображений невіруючим, і це було цілком закономірно в умовах більшовицького атеїстичного психозу, та його світоуявлення не суперечить християнським принципам – він свідомо вибрав шлях мучиника і страдника за прикладом Ісуса Христа.

Опинившись у застінках НКВД, Андрій намагався вирахувати зрадника, який повідомив органи про його появу в рідному домі. Логіка підказувала йому, що хтось з трьох братів зрадив його, але нутро противилося цьому: «Не може бути!! Ні, не може, не може, не може бути!!» [Багрянний 1992: 37], бо «безмежно вірив у своїх братів, як у свою матір, як у свого батька, як у самого себе, що ніяке підозріння не вкладалося ані в його голові, ані в серці» [Багрянний 1992: 43].

Енкаведисти діяли підло та підступно. Великін підштовхував Андрія до думки, що брати зрадили його, і тому йому випадає одміряти їм повною мірою. У першій хвилі Андрій піддався на провокацію, хотів віддячити братам, які віддали його на муки, і завербувати їх. Але ця божевільна думка заволоділа ним лише на мить. Ангел-хоронитель, який оберігав його душу, зразу ж погасив цей задум: «Стій, дурню, стій!.. Вони тебе не продали! А якщо навіть вони тебе й продали, то ти їх не мусиш продавати... Стій! І рятуй інших!..» [Багрянний 1992: 195].

Свою честь і честь свого козацького роду Андрій оберігав, як зіницю ока. Щоб зламати його фізично, морально та психологічно, енкаведисти не тільки ображали й принижували його, а й зневажали весь рід. Андрій мужньо терпів усі знущання, та коли Великін осатанів і почав обзивати останніми словами матір, батька, братів, його самого і з усієї сили плюнув Андрієві в обличчя, то він вхопив стілець і з усього маху вдарив Великіна наосліп, що той розпростерся на підлозі. «Ви мене можете мучити... Ви

мене можете порізати на шматки й з'їсти з сіллю чи без соли... Це ваша справа... Але хто дав право... ось цьому... зневажати честь моєї матері, мого батька?!! Вони темні й неписьменні – це так... Вони прості й непомітні люди – це так... Але вони ті, іменем чиїм ви правите! Вони ті, іменем яких і кров'ю яких ви правите!!!» [Багрянний 1992: 261-262], – висловив своє обурення Андрій .

Він згадував свою кохану дівчину Катерину, яка була секретаркою райвідділу НКВД. Здавалося, що тепер все зрозуміло, але внутрішнє єство шалено противилося: «Ні, не ясно! Нічого, нічого не ясно!» Серце калатало, як скажене, в дикому сліпому протесті: «Ні, нічого не ясно! Нічого, нічого не ясно!!!» [Багрянний 1992: 53].

Щоб доконати Андрія, енкаведисти вирішили використати як аргумент Катеринину зраду. Йому спеціально підсунули документ з її підписом. В очах мерехтіло, він не все зміг прочитати, але сам факт, що кохана його зрадила, ламав мур його зятятості. Він очманів від муки і страждання. У стані стресової напруги вирішив завербувати Катерину «вкинути в от таке пекло, та й хай тоді пише, і хай тоді зійде кров'ю й сльозами, й пекельним криком розпачу й каяття. Нехай!.. З провокатором як з провокатором – найкраще його паралізувати – це переставити з однієї площини в другу, вирівняти шанси, обтягти йому крила й підставити його під іспит, якого він не витримає й зламається, – і сам все почне заперечувати або сконає геть. Туди йому й дорога...» [Багрянний 1992: 385 – 386]. Та цей диявольський план розсипався, як пісок. Випадково опинившись у чорному вороні зі своєю сестрою Галею, Андрій дізнався, що Катерину арештовано і страшно мордовано за нього. Від тортур вона збожеволіла, але перед тим через Галю передала йому записочку – всього чотири слова: «Б у д ь м у ж н і й! Т р и м а й с я! Л ю б и й!..» І цією малесенькою паперовою гулькою-горошиною Катерина повернула йому віру в любов, яка наповнила його єство

нездоланною силою, вирятувала з тяжкої депресії, підсилила шалену затятість і бажання перемогти цих варварів, які переступили всі людські межі.

У художню тканину твору письменник органічно вплітає публіцистичні роздуми, які надають йому можливість схарактеризувати жорстоку та безглузду більшовицьку систему, спрямовану на руйнування українського національного організму, та устами головного героя оцінювати реальну ситуацію. Прикро було Андрієві, що деякі українці добровільно втягувалися в цю божевільну круговерть. Він спостерігав за начальником міліції: «Це ж він свою історичну, безсмертну «хахлацьку» вайлуватість і розвезеність так геніально замаскував у велич, у маєстатичність держави, що її він репрезентує, в монументальність її «залізної охорони», у велич самого залізного наркома – свого шефа й повелителя» [Багрянний 1992: 63].

Андрій усвідомлював, що до міліції йдуть служити «ріжні покидьки, злодії й ледарі, ріжна суспільна непотріб, непридатна до нормальної людської праці» [Багрянний 1992: 64]. Але справа була не тільки в міліції. Більшовики піднесли в ранг важних персон усіх покидьків, злодіїв, ледарів і всіляких інших аморальних типів, на яких трималася їхня влада. Вони знущалися над людьми, позбавляючи їх елементарних умов життя. Коли Андрій Чумак опинився в камері, то арештовані здалися йому божевільними: «Ті голі люди сиділи або по-турецьки, або, вклякнувши, навпочіпки й рачки, худі аж чорні, зарослі бородами, з великими синцями під хоробливо запаленими очима. Коли відчинилися двері, люди зашипіли, зашелестіли й принишкли, причаївшись, дивилися жадібними очима на Андрія, немов шакали на жертву...» [Багрянний 1992: 81]. Як виявилось, у камері, розрахованій на одну людину, в'язня-самітника, перебувало 28 осіб. Тому в'язні сиділи голі, бо було пітно й душно від тісноти, а ходити, стояти чи лежати

не мали права. Їм було заборонено голосно говорити та сміятись, ходити на прогулянки, відчиняти вікно, бити блощиць на стінах, бо це була «соціалістическая собственность», спати й дрімати вдень... «Господи! Все заборонено, бо це все «вороги народу», над якими ведеться слідство» [Багрянний 1992: 88].

Ще жахливіша картина була в тюрмі на Холодній Горі, де масу напівголих людей розміщували на мокрій цементній підлозі. «Безліч людей. Безліч. Сила-силенна. Вони ворушилися, здавалось, незчисленною масою в сизих хмарах тютюнового диму, ні, під тими хмарами, що текли в усі боки пасмами. Вони ворушилися під тим димом, як під шаром води, переснованої баговинням і медузами, на підлозі, як на дні океану. Оброслі мохом, обплутані водоростями ганчір'я, якісь сині всі, мов потопельники, мов привиди в якомусь підводному, моторошному царстві. ...Цілий світ! Ціла держава! Цілий СРСР!» [Багрянний 1992: 333 – 334].

Величезну тюрму безперервно наповнювали людьми різних національностей, але домінували тут українці, яких було понад 80 відсотків, і саме в них вбачали основну загрозу для червоної імперії – петлюрівцях, хвильовістах, шумськістах, терористах, диверсантах та контрреволюціонерах всіх мастей. І домінуючою мовою тут була українська, якою користувалися всі, як державною. І домінувала також українська пісня, яку любили співати всі.

Годували арештованих борщем без картоплі й без капусти, але страшенно насоленим, який викликав шалену спрагу, котрої не було чим вгамувати. Люди були позбавлені можливості умитися чи навіть випростати руки в тісноті. Жахливо поводитися не тільки з живими, а й мертвими. Коли Ягельський помер, то «лежав ще цілий день – «снідав, обідав і вечеряв» разом з товаришами, на нього видавано хліб, цукор і борщ. І тільки після вечері прийшли наглядачі, «взяли Ягельського за ноги й поволокли з камери геть, мов

бревеняку, аж-но тому спинні суглоби й голова заторохтіли через поріжок» [Багрянний 1992: 139].

Більшовицька система була уособленням диявольського зла. Нормальна людина, вихована на українських гуманістичних цінностях, не вписувалася в жорстокий, дикий, варварський уклад. Цікавою виявилася історія з Мельником, якого всі чекали з надією, мовби рідного брата. Чергуючи в корпусі, він по-людськи ставився до усіх в'язнів, старанно нотував усі заяви та скарги, хоча на них ніхто не реагував. Курцям часто давав жменю, а то й пачку махорки, навіть вітався, коли заходив до камери. Але досвідчений Андрій розумів, що тут щось не чисто, бо в такій установі так не може поводитися людина. Й інтуїція його не підвела. Згодом вияснилося, що цей Мельник був одним з катів, який спокійно та діловито добивав ломиком в'язнів, які не зразу помирали під час масових розстрілів у підвалах тюрми. І ніхто не знав, де поділися ці розстріляні. «Одні кажуть, «на мило переробляють», другі – «натоптують в ями й засипають негашеним вапном», треті – «годують ними псів-енкаведистів, щоби ті не знали для в'язнів пощади» [Багрянний 1992: 148].

Застінки НКВД більшовики перетворили на «великий конвейєр» смерті. Поряд з Андрієм Чумаком опиняються чільний церковний діяч Петровський, професор Марксоловського інституту Юлій Романович Гепнер – соратник самого Сталіна, Леніна, Троцького..., професор медицини Литвинов, секретар Чугуївського райпарткому товариш Руденко, агроном ОблЗу товариш Прокуда, доцент сільгоспнаук Краснояружський, директор Харківського тракторного заводу Свистун, завідуючий господарством Харківського паротягобудівельного заводу товариш Охріменко, що був колись в армії Нестора Махна, професор і директор товариш Приходько, колись діяч УНР, український есер, перший директор Першої української гімназії в Харкові Кулинич, чемпіон УРСР, тяжкий атлет тов. Виставкін,

командир селянської бригади червоного козацтва Альоша Васильченко-Драшман, якого били по обличчю його ж орденами, інженер Н – автор проекту тюрми, Ягельський – «колишній член достославної ЦЕКУКи, член керівної трійки», наївний чоботар Аслан Карапетьян, друзі дитинства – петлюрівський вояк Сокіл і завербований ним колишній жорстокий слідчий Криворучко, знаменитий грузин – товариш Георгіані, колишній командувач військ ВЧК-ОГПУ в м. Харкові, штурман з крейсера «Червона Україна», прозваний в камері «Кровавая піща», німець Ганс Шумахер на прозвище «Коровій муж», навіть Карл Маркс й багато-багато інших. У цих персонажах відтворені не тільки складні та розмаїті людські долі, а й тяжкі шляхи розвитку українського суспільства, яке через розбрат та неузгоджені дії опинилося під тяжким чоботом московсько-більшовицького окупанта. І найбільше обурювало Андрія те, що ці зовсім смирні люди признавали абсурдні та безпідставні обвинувачення, «зізнавалися в найстрашніших злочинах проти уряду, партії й родини» [Багрянний 1992: 148]. Він ніяк не міг змиритися з тотальною капітуляцією і національним поразенством окремих осіб, бо беззастережно вірив в унікальну місію української еліти, здатної відродитися і повести за собою народ.

Іван Багрянний зосереджує увагу на вразливій ваді психологічної настанови українця – його нездатності протистояти злу через внутрішнє роздвоєння, яке поставало з колізії, що він нібито долучався до революційних перетворень нового життя, а той новий порядок речей знайшов «непередбачене вивершення в системі терору й узаконеного паскудства, яка (система) посадила цю людину в тюрму, і от тепер та людина є з одного боку в'язнем системи й її мучеником, а з другого – організатором і будівничим тієї системи» [Багрянний 1992: 148]. Трагізм ситуації виявився в тому, що наївні та довірливі українці

були заскочені зненацька підлими та підступними варварами, проти яких не мали жодних засобів захисту.

Дошукуючись логіки в безглуздому хаосі диявольської системи, одні вважали це грандіозною кампанією очищення тилу від інакомислячого й небезпечного соціально-політичного елементу, другі – кампанією реконструкції людини, в якій віддано на зламання геть все, що думало інакше, аніж Політбюро ЦК ВКБ(б), треті – поворотом вправо, четверті – реставрацією Російської імперії, а п'яті – що всі ці авантюри спрямовані на знищення українського національного організму, який не вписувався в систему, визначальний принцип якої втілювався в цинічному й брутальному гаслі «Мета виправдовує всі засоби», а діалектичну істину «Буття визначає свідомість» було «змодернізовано й пристосовано до філософії, світогляду та моралі сучасних інквізиторів і тепер звучить «Биття виначає зізнання» [Багрянний 1992: 145 – 146].

Варварське поводження з в'язнями породило на «фабриці-кухні» пласт специфічної лексики. Людська мова збагатилася унікальними перлинами: «Не мотай ниток на ...!», «набивати погони», «робити біфштекс», «женити на шимпанзе», «колоти», що означає розколювати людину психічно, мов поліняку, наймодернішими тортурами, що суперечило будь-яким принципам етики чи моралі. Андрій також довідався про фальшування справ, про мордування жінок, про новітні заповіді НКВД: «Ліпше поламати ребра ста невинним, аніж пропустити одного винного!» [Багрянний 1992: 124].

Єдиним порятунком від цього божевілля був сміх, який людина взяла його собі за прапор. «І з тим сміхом стоїть, ні, отак от гола сидить під шибеницею й, давши себе розп'ясти морально та втоптати в болото, з тієї шибениці глузує. Як глузує й з усієї інквізиції, намагаючись перемогти її покорою, згодою на брехню й підлоту, поглиблюючи ту

брехню й підлоту до крайнього абсурду, а потім стаючи геть над нею високо з своїм сміхом» [Багрянний 1992: 149].

Своєрідні фабрики сміху й глуму були потужним засобом спротиву системі. З унікальним вірменським гумором камеру розважав Карапет'ян. Про свої пригоди зі слідчим, який пригрожував йому відірвати «бальшой вуха» з «карошей башкой», він розповідав неповторним барвистим і оригінальним діалектом. Він потішав камеру неймовірними історіями, як став «контрреволюціонером і врагом народа», як хотів «валити советський лад і партію», як шпигував, як продавав «советську власть оптом і в розницю», як діяв разом з фашистами, як вчиняв диверсії, як підривав міст, як намагався вкрасти крейсер «Червона Україна» й завести його до Вірменії, як постачав зброю з Персії в Україну на верблюдах, а потім прив'язав їх до поїзда Москва-Тифліс через Харків, і вони побігли назад на Персію.

Різними способами в'язні намагалися втекти від жорстокої дійсності в інший світ. Вони організовували концерти, утворювали різні школи, проводили літературні години. Незважаючи на заборони, в'язні організовували шоферські, шевські, кравецькі, куховарські, столярські, агрономічні, креслярські, металообробні, голярські, театральні курси тощо. Навчитися тут можна було всьому. У такий спосіб люди рятувалися від цієї модерної інквізиції, що обертала «людину в ганчірку, в тварину, в безвольного пса, що скавулить і плазує, готовий лизати що завгодно, від чобіт починаючи» [Багрянний 1992: 110]. У цьому також було бажання людей позбутися страху, який паралізував людську волю на «фабриці-кухні» і за її межами, коли старші змушені були «замикати уста наглухо», а молодші «нишкнуті зі своїм сміхом і жартами» й озиратися кожної хвилини по боках.

Андрій не марнував часу і готувався до важкого іспиту. Він вивчив увесь процесуальний та карний кодекс, всю термінологію слідчих, весь порядок і специфіку слідства, знав, що таке протокол обвинувачення, і як себе

поводити, щоб уникнути провокації. І нарешті знав найголовніше – що ті всі знання й ті «права абсолютно ні до чого, вони нічого не варті, бо весь процесуальний та карний кодекс регулюються й коригуються палкою в залізних ежовських руках першого-ліпшого слідчого» [Багрянний 1992: 154].

Сатиричний талант І. Багряного проявився в нещадній критиці абсурдної більшовицької системи. Через призму українського світосприйняття письменник оцінює представників «фабрики-кухні». Першою особою, з якою стикнувся Андрій, була жінка – товариш Нечаєва, портретна характеристика якої виписана з легкою іронією та їдким сарказмом: «Вона промчала, як фурія, коридором мимо – сухорлява, рудогрива, ні, вогненногрива й досить молода, й досить гарна, в військовій блузці, з портупесею через плече й через опуклий бюст. Промчавши, вона крутнула, обернулася на обцасах, мовби на всім галопі осаджена гаряча кобилиця... В густо нафарбованих губах вона тримала димлячу цигарку, жувала її, як зумбело, а великими очима дивилася на свою власність, ніби оцінюючи її. В тих очах світилась велика цікавість: цікавість жінки а чи суто фахова цікавість енкаведистки – хтозна. Андрієві ті цікаві очі, підведені великими підозрілими синцями, на блідому обличчі, обрамленому вогненным кольором волосся, видалися очима розпутної, владоїмущої жінки» [Багрянний 1992: 72].

Несумісність світовідчуття українця Чумака і московки Нечаєвої проявилася зразу. Їй не сподобалося, як Андрій Чумак сидів на стільці, заклавши ногу на ногу. «Як сидиш!!!? – аж завищала фурія й вибухнула дванадцятиповерховим жахливим матом, і застукала кулаком по столу. Її вогненна грива запалахкотіла» [Багрянний 1992: 73 – 74].

Андрій «дивився на рудогриве чудо-юдо і все нутро його підіймалося руба від обурення. Ця руда дохла кішка

зробила страшну річ – вона замірилася на той образ, що його Андрій носив завжди в душі, як святиню, – образ жінки, образ сестри, образ матері. Що є кращого в світі, як образ ніжної, як голубка, прекрасної, як сонце, милої й лагідної, як пестливий весняний вітер, жінки?!» [Багрянний 1992: 77]. Андрієві захотілося встати, взяти палицю і відшмагати цю фірмію, як останнє стерво. Але зрозуміло, що свого бажання він здійснити не міг.

Їдку сатиру використав письменник для зображення ще однієї знаменитої жінки в НКВД – товаришки Клави. А прославилася вона тим, що під час слідства завжди потішалася над статевими органами своїх жертв. Вона була дошкою мужчин по вразливих місцях, притискала їх каблучком, а то й дверима, заголювалася й сідала безпомічній жертві на обличчя. А після того, як жертву виносили, ця самиця улаштовувала оргії з слідчими у кімнатах з закривавленою підлогою. «І була вона ніби морфіністка. В кожному разі це була жінка сексуально збочена... Очі й уста її були достатньо красномовними. Ті очі й уста, надміру живі стегна, опуклі груди й рожеві, перенаснажені кров'ю щоки оформляли собою не що інше, як балон колосальної сексуальної енергії» [Багрянний 1992: 199 – 200].

Така аморальна поведінка жінок-енкаведисток не вкладається в голові Андрія. Він почував себе гегемоном на своїй землі, вважав себе її господарем і паном. Тому він не міг собі уявити, що його може хтось торкнутися пальцем. Такий підхід був основою його світосприйняття. Але це були ілюзії людини, вихованої на демократичних, гуманістичних традиціях. Червона більшовицька система опиралася на зовсім інші принципи – зневагу до людської особистості, надуману класову ненависть до «ворогів народу», цілеспрямовану політику нищення національної еліти. І це йому доступно пояснив слідчий Сергєєв: «Не розраховуйте ні на яке милосердя, бо людина є п ш и к. Ви

жорстоко помилитеся, якщо думатимете, що з вами хтось буде панькатись. Нам нема коли панькатись. Вас – і не тільки вас персонально, а всіх там – тут роздавлять, як муху, і ніхто не жалітиме. ... Ви тут скажете все. Не скажете стоя, то скажете лежа. Не скажете при пам'яті, то скажете без пам'яті. А скажете! Тут ще не було таких, щоб, ставши в позу героя, витримували до кінця. Ви тут не герой і навіть не людина, а всього лише д і р к а в і д б у б л и к а» [Багрянний 1992: 172].

Андрія безпідставно звинувачували в контрреволюційній діяльності: «Пункт перший статті 54 КК УССР – зрада вітчизни. Пункт другий – приналежність до військової контрреволюційної повстанської організації й підготування збройного повстання. Пункт шостий – шпигунство на користь Японії. Пункт восьмий – терор. Пункт десятий – агітація. Пункт одинадцятий – організація, що стоїть в зв'язку з пунктом другим і десятим» [Багрянний 1992: 192 – 193]. Андрій уважно вислухав сфабриковане обвинувачення і розсміявся, не знайшовши жодного слова правди. Але його думка Сергеева не цікавила: «Тут тебе, зрештою, не питають про правду. І нікому вона тут не потрібна. Правдою буде те, що я тобі тут начеплю. ...Суть в тім, що ти ворог. А раз так – всі статті, до тебе прикладені, будуть правильні» [Багрянний 1992: 175].

Але Андрій не погоджувався з твердженням, що він «дірка від бублика». І для нього почалося велике випробування. Його бив в обличчя начальник відділу Великін. Били його так звані футболісти: «Садити черевиками по чому попало. ...П'ятеро здоровенних «футболістів» гасали над ним, качали по всій кімнаті й несамовито кричали: «Гад! Фашист! Фашистська морда! Говори! Ти будеш говорити?! Розколюйся! Розколюйся, петлюрівська наволоч! Говори!! Враг народа!!» [Багрянний 1992: 180-181].

Потім Андрія сліпили лампою. Сергєєв вибивав йому біфштекс на плечах. Великін посадив Андрія копчиком на край стільця, від чого його тіло тіпалося, і знепритомнівши, він падав на підлогу. Його відливали водою і повторювали екзакуцію знову і знову, але він так і не підписав сфальсифікований Сергєєвим протокол.

Як Андрій опинився в камері, він не пам'ятав. Професор Литвинов гаряче шепотів йому до вуха: «Побережіть себе... Побережіть себе... Коліться». Але він рішуче відсторонив його рукою... «Крик проклятого півня стояв в вухах, вимагаючи зради, – зради всього і самого себе» [Багрянний 1992: 231].

Для підсилення емоційного ефекту художнього слова Іван Багрянний використовує символічний образ осики, на якій повісився Юда: «Ця легенда про тремтливу осику, про свідка останнього зітхання нещасливого учня Христового, Юди Іскаріотського, немовби плинула крізь ґрати з шелестом листу, – приходила не одному на пам'ять» [Багрянний 1992: 237].

На «фабриці-кухні» за принципом конвейєра Генрі Форда був створений конвейєр, на якому розбирали людські душі. Був малий конвейєр і великий конвейєр. Великий конвейєр був призначений для особливо затятих і непокірних, сильних духом. І після малого конвейєра Андрій пішов на великий конвейєр. Це був кошмар, маячіння, пекло чи героїзм. Хоч героїзмом це Андрій не наважувався назвати, бо «героїзм – це велич, поезія, краса. Героїзм – це раптовий, величавий, запаморочливий для інших вчинок, це блиск раптової відваги, що захоплює людські серця доконанням неможливого» [Багрянний 1992: 232]. А спротив диявольській системі одної-однісінької людини в застінках НКВД не мав конкретного визначення.

Андрій випробував на собі всі методи катувань, на які тільки здатен диявольський геній більшовицької епохи. Він знову сидів на кінчику стільця, його садили на гарматню, як

колись запорожців на палю. Його водили на розстріл, плювали в лице, мочилися в обличчя, набивали «біфштекси на стегнах», що на мові заплічних діл майстрів називалося «робити шимпанзе»... Його тіло рвали залізним паліччям... Слідчі змінювали один одного, завзято проявляючи сатанинську винахідливість витончених тортур. Він не знав їхніх імен і не намагався запам'ятовувати їхніх облич. Але все це не dokonало Андрія, а навпаки, зміцнювало його зятятість і упертість: «Перемогти! Калікою, напівтрупом, але перемогти! ...Оцих хамів, оцю нікчемність, оцих тварин він мусить перемогти! Мусить. Не може ж бути, щоб мерзость і підлота взяли над ним гору, над його душею, над його гордістю... Не може бути! Цього ніколи не може бути! Ніколи!.. Ніколи!..» [Багрянний 1992: 235].

Звичайно, образ-характер Андрія Чумака ідеалізований в романтичному дусі, що було продиктовано творчою концепцією митця. Іван Багрянний, детально описуючи тортури і знущання над Андрієм, постійно акцентував увагу на моральній складовій образу-характеру. У необхідності зберегти морально-етичну чистоту душі Андрій переконував жидівського юнака Давида, якого обвинувачували в сіонізмі, в приналежності до організації Паолей-Сіон: «Давиде! В цій ситуації може бути два виходи: в м е р т и р а з, а б о в м е р т и д в і ч і. Вмерти раз, це бути роздавленим фізично, але лишитись і не вмерти морально, зберегти свою честь, свою душу й горде право бути любленим... Вмерти двічі – це вмерти безповоротно морально, ставши підлим трусом і нікчемою, і до того ж вмерти фізично, але як!» [Багрянний 1992: 244].

Письменник постійно вплітає в художню тканину твору роздуми про людину, про складну й незбагненну механіку її дій та вчинків: «Людина – це найвеличніша з усіх істот. Людина – найнещасніша з усіх істот. Людина – найпідліша з усіх істот» [Багрянний 1992: 247]. І саме в цих

трьох ракурсах особливо проявлялася людина на «фабриці-кухні».

Одного разу під час психічної атаки Андрій розколов слідчого Сергєєва і з награного й набундюченого чекіста вилущив людину: «Так. Мені вас жаль. От ви нас роздавлюєте, – Андрій повів очима на стелю, – ви нас роздавлюєте, а вам і в голову не приходить, що це ж ви самі себе роздавлюєте... Ви закохаєтесь, але ми кричатимемо, й скавулітимемо, й отруїмо вам щастя... Ви одружитесь, але втічете з шлюбного ложа, бо ми обступимо вас – мільйони й тьми нас, замордованих, скривавлених, і ревтимем так, що ви не здібні будете прикласти уст і напитися з келиха любові... Ви матимете дітей, але уникатимете їх, бо з їхніх очей дивитимемось МИ своїми закривавленими зіницями... А коли ви схочете шукати затишку в материнській ласці, ви не матимете її – ми кричатимемо, й ревітимемо, й скавулітимемо...» [Багрянний 1992: 250 – 251].

Слідство зайшло в тупик. Андрій не підписував сфальсифікованого протоколу, а слідчі вже не ризикували застосовувати радикальні заходи до його виснаженого і кволого організму. Вони хотіли зробити голосну справу, підтасувати факти і зліпити організацію великого масштабу, сподіваючись використати свої «досягнення» для кар'єрного росту. Але з цього нічого не вийшло.

Його передали новому слідчому Донцю, який вихвалявся своїм козацьким походженням. Спочатку він говорив доброю й інтелігентською українською мовою, а потім перейшов на російську. І «власне, з цієї мови, енергійної й карбованої, з мови загарбників і володарів його землі, відчув, що перед ним сидить непересічний, глибоко певний себе робітник органів революційної законности. І вже з інтонації відчувалося, що ця людина говорить від імені диявольської системи, вважаючи себе вірним і авторитетним її стовпом» [Багрянний 1992: 297].

Запорозький кулак Донця і його чортячий спринт та енергія добивали Андрія фізично й морально... Своєрідною методою цей садист і провокатор дотискав Андрія, і він відчував, що скоро Донець зможе легко досягти того, чого не змогли зробити Сергєєви й Великіни. І Андрій вирішив завербувати цього варвара, який так пишався козацьким походженням. Все це сталося само собою під час катування, яке супроводжувалося диспутом, хто має право називатися нащадком козацького роду. Фрей і його супутник зайшли саме в той момент, коли Андрій висловив божевільну думку, викликану відчаєм, про те, що «Донець його роздавить, але саме цим він доведе, що він не козацького роду, а навпаки, – що з них двох ренегат, і мерзотник, і дворушник він, Донець...» [Багрянний 1992: 436].

Завершилося все тим, що Андрій завербував Донця як керівника справжньої контрреволюційної організації, який б'є й мучить його, щоб він не видав їхньої таємниці. Донця заарештували, і він моментально перетворився зі слідчого у в'язня. Андрій знав, що доля таких в'язнів була незавидна – вони або випадково топилися в параші, або з ними траплялося щось непередбачуване. Він почав переживати за Донця, тим більше, такий вибрик виглядав найганебнішим вчинком всього його життя. Обравши праведний шлях, він боявся підлості, як власної смерті. Бо «залишитися людиною – найвища перевага, бо чиста душа є універсальним критерієм добра та зла» [Балаклицький 2005: 33-34] Тому він відмовився від фальшивого звинувачення Донця. А Фрею, старшому начальнику, прокурору з наглядом і самому Донцю, якого привели на очну ставку, пояснив: «Я тільки показав, що ваша достославна вербовка – то паскудна мерзость. І що це палка на два кінці. Він мене мучив, і я вирішив, хай він сам спробує, як то виглядить. І завербував... Він став жертвою того, чого вимагав від мене по відношенню до інших і чого вимагаєте ви всі від усіх... Тільки й усього» [Багрянний 1992: 452].

Хоча Андрій заробив додатковий пункт, на серці в нього полегшало. Він не хотів плямувати свою душу підлими вчинками. Морально він виграв, давши ляпаса усім мерзотникам. А наголовніше, що він позбувся небезпечного слідчого, який єдиний на все управління міг би дати з ним раду. Він знав, що Донця реабілітують, але їхні шляхи вже ніколи не перетнуться з низки зрозумілих мотивів.

Новий слідчий називався Гордий. Цей Божий бичок катував Андрія своїми кулачищами. Йому не потрібен був розум – він думав кулаками з довбеньку. Він добився від Андрія визнання діяльності терористичної організації і видачі всіх її членів. Андрій визнав існування терористичної організації, до якої входив поет-анархіст Уолт Уйтмен, Бенвенуто Челліні, Барух Спіноза, Ульріх Гутен, Уго Фосколо, Іван Вишенський та інші. Довго довелось побігати Гордому, щоб відшукати вказані адреси, поки зрозумів, що Андрій просто поглумився над його низьким інтелектуальним рівнем.

На заключному етапі слідчі зробили останню спроба розколоти Андрія, поставити його на коліна: «НКВД не могло стерпіти такого поругання й глузу над своєю всесильністю, що хтось не дається розібрати себе на гвинтики й обернути в дірку від бублика. Як це так! «Людішка» не хоче бути «людішкою»? Чи це не найбільша контрреволюція? І от цю «людішку» заходилися знову з оскаженінням колоти»[Багрянний 1992: 501].

Почався вдруге великий конвейер. А диригували ним Великін, Сергєєв і нач. Н-ського району Сафигін. Стовкши Андрія до непритомності, вони відливали його водою, садили на стілець, і підсували протокол до самих очей, вкладали в півпритомну руку перо, вмочене в чорнило... Андрій випускав перо на підлогу – й «переконування» починалося знову і знову. Слідчі, які морочилися з Андрієм два роки, кляли його на чому світ стоїть, сатаніли від

безсилля перед людиною, яка вирішила подолати диявольську систему силою непереможного духу.

На вимогу Андрія йому влаштували очну ставку зі Жгутом-агентом НКВД. Жгут ретельно і «за порядком» розповідав про Андрієву «контреволюційну» діяльність. Андрій впізнав його – це був отець Яков, що читав у батьковій хаті про сад Гетсиманський. Він конвульсивно вхопив тяжке мармурове прес-пап'є і з усієї сили опустив його на Юдину голову. Тепер Юда обійшовся без осики.

У кінці твору Андрій зустрівся з братами та сестрою. Закритий Ревтрибунал засудив усіх до розстрілу. Ніхто з них не просив помилування. Але хтось з волі подав апеляцію, т. зв. «верховний суд» не затвердив вироку через «неоформленість справи» і замінив розстріл двадцятилітньою каторгою.

Іван Багрянний завершує роман про чотирьох братів Чумаків і їхню сестру Чумаківну оптимістичним фіналом: «Багато доріг пройшли вони, з багатьох рік пили вони, багато могил полишали вони, багатьох друзів розгубили вони в землі й по божевільнях, і багато ще їм іти, багато ще їм проб приготувала доля. Але всі дороги сходимі й всі могили зчислимі, і кожна ніч – навіть полярна ніч! – кінчається ранком... І вони йдуть... Зціпивши зуби, вони йтимуть через ніч злоби й зненависти, не здаючись доти, доки їй не перейдуть» [Багрянний 1992: 528].

Висновки. У романі «Сад Гетсиманський» І. Багрянний, з одного боку показав варварську суть московсько-більшовицького режиму, який діяв поза межами здорового глузду та елементарної моралі, а з другого – відтворив складний, страдницький шлях українців в умовах окупації в особі Андрія Чумака, гордого і нескореного представника козацького роду, який витримав усі випробування новітньої інквізиції, котру влаштували більшовики, щоб винищити провідну верству української нації, знекровити її та перетворити людей в безвольних прихильників їхніх

інтересів. Стійкістю та витривалістю Андрій Чумак довів, що нескорений український дух, віковичне прагнення до волі та національна гідність не підвладні жодній силі.

Література:

1. Багрянний І. Думки про літературу. – Мюнхен-Кольсфельд, 1946. МУР. – 36. 1. – С. 25-36.
2. Багрянний І. Пікантне чи трагічне? // Шугай О. Іван Багрянний: Нове й маловідоме. – К., 2013. – Кн. 2. – С. 126 – 129.
3. Багрянний І. Публіцистика: Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе. Друге вид. – К., 2006. – 856 с.
4. Багрянний І. Сад Гетсиманський / Іван Багрянний. – К., 1992. – 528 с.
5. Балаклицький М. «Нова релігійність» Івана Багряного. – К., 2005. 167.
6. Войчишин Ю. Іван Багрянний / Юлія Войчишин. – Вінніпег-Отава, 1968. – 87 с.
7. Гаврильченко О. Коваленко А. Штрихи до літературного портрета Івана Багряного // Іван Багрянний. Сад Гетсиманський. – К., 1992. – С. 3-18.
8. Даниленко-Данилевський К. Справді – куди йдемо і який вихід? // Шугай О. Іван Багрянний: Нове й маловідоме. – К., 2013. – Кн. 2. – С. 85-90.
9. Донцов Д. Московська отрута / Дмитро Донцов. – К., 2013. – 296 с.
10. Качуровський І. Променисті силуети. Лекції, статті, розвідки / Ігор Качуровський. – Мюнхен, 2002. – 523 с.
11. Лободовський Ю. Сад Гетсиманський // Олександр Шугай. І. Багрянний: Нове й маловідоме. – К., 2013. – Кн. 1. – С. 866-873.
12. Мартинець В. «Сад Гетсиманський» Багряного // Олександр Шугай. Іван Багрянний: Нове й маловідоме. – К., 2013. – Кн. 1. – С. 473 – 477.
13. Подоляк Б. Поезія, вічність, час // Іван Багрянний. Золотий бумеранг. Прометей, 1946. – С. VII – XXIX.
14. Ткачук М. Українська література ХХ століття. – Тернопіль, 2014. – 608 с.
15. Череватенко Л. «Ходи тільки по лінії найбільшого опору – і ти пізнаєш світ» // Іван Багрянний. Людина біжить над прірвою. – К., 1992. – С. 293-319.

Працьовытый В. С. Проблема екзистенціального вибору в романе «Сад Гетсиманський» Івана Багряного. В статті автор прослідкує, як письменник з однієї сторони показав варварську сутність московсько-більшовицького режиму, а з іншої – створив складний і неоднозначний образ-характер романтичного героя – Андрія Чумака, який символізує еліту української нації.

Ключеві слова: роман, екзистенціальний вибір, національний код, українське мироощуєння.

М.П. Ткачук, проф.(Тернопіль)

Жанрова своєрідність повісті «Шлях без зупинок» Бориса Харчука

М. П. Ткачук. Жанрова своєрідність повісті «Шлях без зупинок» Бориса Харчука

У статті розглядається повість Бориса Харчука «Шлях без зупинок», з'ясовується її наратологічна структура, майстерність прозаїка в цьому жанрі. Автор відносить її до жанру описової повісті, характерної для української повісті загалом.

***Ключові слова:** повість, жанр, гомодієгетичний наратив, гетеродієгетичний наратив, сюжет, композиція, герой, фокалізація.*

M.P. Tkachuk, professor. Genre originality of the story "The way nonstop" by Boris Kharchuk

The article explores the story of Boris Kharchuk "The way nonstop", its naratological structure, writer's skills in this genre. The author defines it to be written in the genre of narrative story, which is characteristic for Ukrainian novel in general.

Keywords: story, genre, homodigetic narrative heterodigetic narrative, plot, composition, character, focalization.

У праці «Гене́за української новітньої повісті» (1927) Олександр Колесса акцентував на тому, що «українська повість» із народного життя займає, коли не перше, то одне